

Hagyományos mesterségek nyomában: ványolás (A szentegyházi ványoló)

On the trail of traditional professions: Milling (The milling machine in Szentegyháza)

dr. SZILÁGYI József¹, dr. MÉSZÁROS Sándor²

ABSTRACT

Milling is part of a small-scale technological process, by which the textile weaved from sheep wool is condensed to increase its sturdiness, thus also its durability.

The milling machine utilizes the energy of fast-flowing mountain streams. It is composed of: water tunnel, shaft, water wheel, milling tank, water heater, feed channel of the milling tank, feed channel of the water heater, milling nest and picker.

The study also describes the history of a milling machine belonging to a family in Szentegyháza.

KIVONAT

A ványolás egy kisipari technológiai folyamat része, amelynek során a juhgyapjúból szőtt szövetet tömörítik, ezzel megnövelik a szövet szilárdságát, tehát tartósságát is. A ványoló a gyorsvizű hegyi patakok energiáját hasznosítja.

A felépítésében helyet kap a laj (víz csatorna), tengely, víz kerék, csergeványoló kád, vízmelegítő, csergeványoló kádtápláló csatorna, vízmelegítő tápláló csatorna, ványoló fészek és ütőfej (bot).

A dolgozat ismerteti egy szentegyházi család tulajdonában található ványoló történetét is.

Kulcsszavak: Hagyományörzés, ványoló, Szentegyháza, laj, vízkerék, cserge, posztó, ványolókad, vízmelegítő, ványolófészek.

A VÁNYOLÁS FOGALMA

A ványolás a posztógyártás technológiai folyamatának fontos része. A posztó a székely népviselet alapanyaga, ebből készül a székely harisnya, szoknya, mente, nadrág, de régebb a katonaruhák alapanyaga is a posztó volt. És persze az ágytakarók (pokrócok) és csergék is posztóból készülnek.

A posztógyártás technológiai folyamatának a fontosabb műveletei a következők: a juhgyapjú mosása, fésülése, fonása, négyüstös szövése és ványolása.

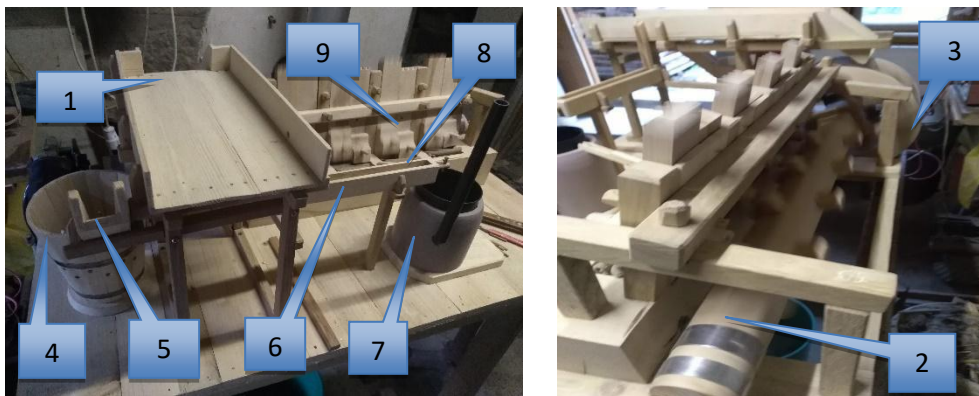
Érdekes az a dolog is, hogy a ványolás megnevezés inkább a Székelyföldön terjedt el, míg más tájegységeken a kallómalom használata ismertebb. Ennek az eredménye az, hogy a Székelyföldön elég gyakori a Ványolás, míg más tájegységeken a Kallós vezetéknev.

A Magyar Néprajzi Lexikonban a ványolásra a következő meghatározást találjuk: "Gyapjúsövetet sűrítő, tömörítő kisipari eljárás. A szövet vízben való mozgatása, nyomkodása általa gyapjúsálak összezsugorodnak, s a szövet kétharmadára, felére összehúzódik, ugyanakkor vastagabb, tömöttebb lesz. A ványolás legegyszerűbb eljárása a szövet vízben való gyúrása kézzel vagy taposása lábbal. A ványoló folyóvízbe épített kád: dongái felfelé széthajlanak, ezért ott rések maradnak köztük. A kádba tett szövetre felülről, a víz folyását felgyorsító deszkamederből zúdul a víz és felfelé örvénylő keringésbe kezd. Csak a dongák felső részén levő réseken tud a kádból kiömleni. Örvénylő munkája állandóan üti, dobálja és mozgásban tartja a szövetet, miáltal az megványolódik."

Érthető, és plasztikus meghatározása ez a ványolásnak, de meglátjuk, hogy ez Székelyföldön a cserge előállításának a technológiája, a ványolás mechanikai hatás (ütőfejek használata) segítségével megy végbe.

A VÁNYOLÓ FELÉPÍTÉSE

A ványoló felépítését a következő működő makett segítségével ismertetjük (1. és 2. ábra). A makett megnevezésére még visszatérünk, fontos tényezője a dolgozatnak

1. és 2. ábra

A ványoló felépítése

1. laj (víz csatorna), 2. tengely, 3. víz kerék, 4. csergeványoló kád, 5. csergeványoló kádat tápláló csatorna, 6. vízmelegítő tápláló csatorna, 7. vízmelegítő 8. ványoló fészek, 9. ütőfej (bot)

A VÁNYOLÓ MŰKÖDÉSE

A ványoló a víz erejét hasznosítja. A Kis-Homoród gyors folyású vizét fogják munkába. Egy gátrendszer segítségével biztosítják szárazabb időben is a szükséges vízmennyiséget. A ványoló épületébe érkező víz a lajon (főcsatornán) keresztülérkezik. A csatornába érkező víz itt három irányba halad tovább. A fő irány a vízkerék, ugyanis a kerék forgása révén működteti az egész ványolót. A második irány a csergeványoló fele vezet, itt megy végbe a cserge ványolása. A harmadik irány a vízmelegítő berendezés, innen kapja a meleg vizet a négy ványoló vályú.

A csergeványoló kádba érkező víz érintősen ömlik a kádba. Ez a tény egy körforgásra készíti a vizet, és a benne található posztót. A kád magasságának közepén furatok vannak készítve, így a víz ott kiömlik a kádból. Ennek a ténynek a hatására a víz és a posztó egy le-felirányuló mozgást végez. A két féle mozgás, és a hideg víz hatására létrejön a ványolás, azonban ez nem a posztó tömörülését, illetve a szilárdságának növekedését eredményezi, hanem egy bolyhosodás megy végbe, így állítják elő a cserge nevű bolyhos takarókat.

A legnagyobb vízmennyiség a vízkerékre jut. A vízkerék forgásával működésbe hozza a ványoló bütykös tengelyét, amely a nyolc ütőfejet (helyi nevén botot) működteti. Az ütőfejek tömege 40... 45 kg, emelkedése 62 cm, innen szabadeséssel zuhan a vályúban található posztóra. A vízhozam szabályozásával változtatható az ütések gyakorisága.

A harmadik csatorna a tűzifával működő vízmelegítő szerkezet felé vezet. A vízmelegítő üstben a vizet 35–40 °C-ra melegítik. A meleg víz négy csatornán keresztül folyik be a ványoló vályúkba. Négy vályú található a ványolóban. Minden vályúhoz két ütőfej tartozik. A bütykös tengely úgy van megépítve, hogy minden vályúban a fej ütése nem egy időben történik, a nyolc ütőfej üt-emelkedik-üt-emelkedik-üt-emelkedik rendszerben dolgozik.

A vályúba helyezik a négynyüstös posztót. Egy vályúba helyezett posztó göngyöleg hossza 22–25 méter, a szélessége 70 centiméter. A ványolás befejeztével a szélesség 48 centiméter lesz. A fenti adatok szerint egyszerre megközelítőleg 100 méter hosszúságú posztógöngyöleget ványolnak. A vályú kiépítése olyan, hogy a beömlő meleg víz, illetve az ütések hatására a posztó állandó körforgást végez a vályúban, tehát gyakorlatilag az egész felülete ki van téve a megmunkálásnak.

A ványolás akkor fejeződik be, amikor a posztón már nem lehet észrevenni a szövés nyújtotta jellegzetes szerkezetet. Ez általában 2,5–3 napig tart.

A meleg víz, illetve az ütések hatására végbemegy a posztó tömörülése, azaz megnő az anyag szilárdsága.

A ványoló összes eleme fából készül, fém szegek illetve kapcsok hatása nem engedélyezett. A vízzel nem érintkező alkatrészek cserefából készülnek, mert ez a legtartósabb nálunk honos fa. A vízzel érintkező alkatrészeknél ez nem lehetséges, ugyanis a cserefa csersavat tartalmaz, ami szint kölcsönözne a posztónak. Ezért ezek bükkfából készülnek, és 8–9 évente kell cserélni őket.

A SZENTEGYHÁZI VÁNYOLÓ – A MÚLT

Szentegyházán a Silye család tulajdonában sok-sok évtizeden keresztül működött egy ványoló. Éveken keresztül ványolta Szentegyháza, Lövete és környéke asszonyai által szőtt posztót. Aztán 1994-ben megszűnt a működése, leállt.

Szomorú érdekesség, hogy a ványolótól néhány száz méterre működött a vashámor, Európa egyik legtovább működő hámora. Az is ez idő tájt állt le, csak számára sajnos már nincs folytatás...

A SZENTEGYHÁZI VÁNYOLÓ – A JELEN

A Silye család örökifjú tagja, a 75 éves Silye Lőrinc bácsi úgy döntött, újraindítja az ősei által működtetett ványolót. De 26 év alatt már csak a vízmelegítő üst maradt használható állapotban, még az épület sem. De sebjaj, Silye bácsi igényelt és kapott is segítséget a Hargita Megyei Tanácstól.

Első lépésben elkészítette az egykori ványoló működő makettjét pontosan 15: 100 léptékben (lásd 1. és 2. ábra). Ilyen volt a régi, ilyen lesz az új is.

Elkészült az új épület, a vízi kerék, és a bütykös tengely is.

Silye bácsi ígéri, szeptemberben újra indul a ványoló.

Mi hiszünk neki.

3. ábra
Az új vízi kerék

4. ábra
Elkészült a bütykös tengely

A SZENTEGYHÁZI VÁNYOLÓ – A JÖVŐ

A cél megvan.

És mifelénk mindig megtaláljuk a célhoz vezető utat és eszközöket.

5. ábra
A ványoló új épülete Silye Lőrinc bácsival

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton mondunk köszönetet a szentegyházi Silye Lőrinc bácsinak a lelkes segítségéért, a rengeteg információért, és azért, hogy e cikk elkészülhetett.

KÖNYVÉSZET

1. Magyar Néprajzi Lexikon
2. Kallómalom, Wikipédia
3. Péter Ferenc, Ramaszéder Károly, A gyapjú nemezelődése, Textilipari Műszaki Tudományos Egyesület, Budapest, 1965
4. Magyar népművészet: A gyapjú feldolgozása